

Stéphane Courtois, Nicolas Werth,
Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski,
Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin

CARTEA NEAGRĂ A COMUNISMULUI CRIME, TEROARE, REPRESIUNE

cu colaborarea lui

Rémi Kauffer, Pierre Rigoulot, Pascal Fontaine,
Yves Santamaria și Sylvain Boulouque

Postfață de Stéphane Courtois

Ediție revizuită științific și adăugită de
Dorin Dobrințu și Armand Goșu

Traducere din limba franceză de
Maria Ivănescu, Luana Schidu, Brîndușa Prelipceanu, Emanoil Marcu,
Doina Jela, Daniela Ștefănescu, Ileana Busuioc, Paul Marinescu

ADDENDA despre sistemul represiv comunist din România,
alcătuită sub egida FUNDAȚIEI ACADEMIA CIVICĂ
și coordonată de Romulus Rusan

Anexă fotografică „Represiunea și rezistența
din România comunistă în imagini” de Dorin Dobrințu

Spandugino

CUPRINS

CRIMELE COMUNISMULUI.....	9
---------------------------	---

PARTEA ÎNTÂI

UN STAT ÎMPOTRIVA POPORULUI SĂU

1. Paradoxuri și neînțelegeri ale lui Octombrie	47
2. „Brațul înarmat al dictaturii proletariului”	62
3. Teroarea Roșie	82
4. „Războiul murdar”	96
5. De la Tambov la marea foamete	127
6. Răgazul dinaintea „marii cotituri”	158
7. Colectivizarea forțată și deschiaburirea	177
8. Marea foamete	190
9. „Elementele de origine socială nesănătoasă” și ciclurile represiunii	202
10. Marea Teroare (1936–1938)	219
11. Imperiul lagărelor	244
12. Fața nevăzută a victoriei	258
13. Apogeul și criza Gulagului	276
14. Ultimul complot	287
15. ieșirea din stalinism	299
În loc de încheiere	310

PARTEA A DOUA

REVOLUȚIE MONDIALĂ, RĂZBOI CIVIL ȘI TEROARE

1. Cominternul în acțiune	319
Revoluția în Europa — Comintern și război civil — Dictatură, criminalizarea opozițiilor și represiune în sânul Cominternului — Marea Teroare lovește Cominternul — Teroarea în rândul partidelor comuniste — Vânătoarea de „troțkiști” — Antifasciști și revoluționari străini, victime ale terorii în URSS — Război civil și război de eliberare națională	
2. Umbra NKVD-ului în Spania	386
Linia generală a comuniștilor — „Consilieri” și agenți — „După calomniile... un glonț în ceafă” — Victor Serge — Mai 1937 și lichidarea POUM	

— NKVD-ul la treabă — Un „proces moscovit” la Barcelona — În Brigăzile Internaționale — Exilul și moartea în „patria proletariatului”	
3. Comunism și terorism	408

PARTEA A TREIA

CEALALTĂ EUROPĂ VICTIMĂ A COMUNISMULUI

1. Polonia, „națiunea dușmană”	417
Represiunile suferite de polonezi din partea sovieticilor — Polonia 1944–1989: sistemul de represiune	
2. Europa Centrală și de Sud-Est	449
Teroare „importată”? — Procesele politice împotriva aliaților necomu- niști — Distrugerea societății civile — „Oamenii de rând” și sistemul concentraționar — Procesele liderilor comuniști — De la „post-teroare” la postcomunism — O gestionare complexă a trecutului	

PARTEA A PATRA

FORMELE DE COMUNISM ÎN ASIA:
ÎNTRE „REEDUCARE” ȘI MASACRU

1. China: un lung marș în noapte	529
O tradiție a violenței? — O revoluție inseparabilă de teroare (1927–1946) — Reformă agrară și epurări urbane (1946–1957) — Cea mai mare foamete din istorie (1959–1961) — Un „gulag” ascuns: <i>laogai</i> -ul — Revoluția Culturală: un totalitarism anarhic (1966–1976) — Epoca Deng: dezagregarea terorii (începând cu 1976) — Tibet: genocid pe acoperișul lumii?	
2. Coreea de Nord, Vietnam, Laos: sămânța Dragonului	625
Crime, teroare și secret în Coreea de Nord — Vietnam: crizele unui comunism de război — Laos: populații în pribegie	
3. Cambodgia: în țara crimei stupefiante	657
Spirala ororii — Variații pe tema unui martirologiu — Moartea zilnică în timpul lui Pol Pot — Rațiunile nebuniei — Un genocid?	
Concluzie	721

PARTEA A CINCEA

LUMEA A TREIA

1. America Latină, greu încercată de diferite tipuri de comunism	733
Cuba: interminabilul totalitarism tropical — Nicaragua: eșecul unui pro- iect totalitar — Peru: „lungul marș” sângeros al grupului <i>Sendero Luminoso</i>	
2. Afrocomunisme: Etiopia, Angola, Mozambic.	770
Imperiul roșu: Etiopia — Violențe lusofone: Angola, Mozambic	

3. Comunismul în Afganistan	796
Afganistanul și URSS din 1917 până în 1973 — Comuniștii afgani — Lovitura de stat a lui Mohammad Daud — Lovitura de stat din aprilie 1978 sau „revoluția Saur” — Intervenția sovietică — Amploarea represiunii	
DE CE?	821
ADDENDA. Sfârșiți odată cu trecutul negru! Sistemul represiv comunist din România	857
POSTFAȚĂ de Stéphane Courtois. Eterna reîntoarcere a comunismului.	937
Indice de nume	951
Indice de nume – Addenda	969

Paradoxuri și neînțelegeri ale lui Octombrie

„Odată cu căderea comunismului, necesitatea de a demonstra caracterul «ineluctabil din punct de vedere istoric» al *Marii Revoluții Socialiste din Octombrie* a dispărut. Anul 1917 putea deveni, în sfârșit, un obiect istoric «normal». Din nefericire, istoricii, și cu atât mai puțin societatea noastră, nu sunt gata să rupă definitiv cu mitul fondator al anului zero, al acestui an în care avea să înceapă totul: fericirea sau nefericirea poporului rus.”

Aceste cuvinte ale unui istoric rus contemporan ilustrează o permanență: la optzeci de ani de la eveniment, „lupta pentru narațiunea” lui 1917 continuă.

Pentru o primă școală istorică, pe care am putea-o califica drept „liberală”, Revoluția din Octombrie n-a fost decât un puci impus prin violență unei societăți pasive, rezultat al unei abile conspirații urzite de o mână de fanatici disciplinați și cinici, lipsiți de orice sprijin real în țară. Astăzi, majoritatea istoricilor ruși, precum și elitele cultivate și conducătorii Rusiei postcomuniste și-au însușit vulgata liberală. Privată de orice greutate socială și istorică, Revoluția din Octombrie 1917 apare ca un accident care a deturnat de la cursul său firesc Rusia prerevoluționară, o Rusie bogată, harnică și pornită pe drumul cel bun spre democrație. Proclamată sus și tare, cu atât mai mult cu cât, în realitate, se păstrează o continuitate remarcabilă a elitelor conducătoare care au aparținut în întregime nomenclaturii comuniste, ruptura simbolică de „paranteza monstruoasă a sovietismului” prezintă un atu important: acela de a fi eliberat societatea rusă de greutatea culpabilității, de o căință atât de apăsătoare în anii *perestroikăi*, marcați de redescoperirea dureroasă a stalinismului. Dacă lovitura de stat bolșevică din 1917 n-a fost decât un accident, atunci poporul rus n-a fost decât o victimă inocentă.

Confruntată cu această interpretare, istoriografia sovietică a încercat să arate că Octombrie 1917 fusese rezultatul logic, previzibil, inevitabil, al unui

itinerar eliberator întreprins de „masele” raliat în mod conștient la bolșevism. De-a lungul diverselor sale avatururi, acest curent istoriografic a amestecat „lupta pentru narațiunea” lui 1917 cu problema legitimității regimului sovietic. Dacă Marea Revoluție din Octombrie a fost realizarea sensului Istoriei, un eveniment purtător al unui mesaj de emancipare adresat popoarelor din lumea întreagă, atunci sistemul politic, instituțiile, statul care au rezultat de aici rămân, în ciuda tuturor greșelilor care au putut fi comise de către stalinism, legitime. Prăbușirea regimului sovietic a antrenat în mod firesc o delegitimare completă a Revoluției din Octombrie 1917 și dispariția vulgatei marxizante, aruncate, pentru a relua o celebră formulă bolșevică, „în groapa de gunoi a Istoriei”. Cu toate acestea, ca și amintirea fricii, amintirea acestei vulgate rămâne vie, chiar dacă mai mult în Occident decât în fosta URSS.

Respingând atât vulgata liberală, cât și vulgata marxizantă, un al treilea curent istoriografic s-a străduit să „dezideologizeze” istoria Revoluției Ruse, să înțeleagă, după cum scrie Marc Ferro, că „insurecția din Octombrie 1917 a putut fi o mișcare de masă, dar că, în același timp, a participat la ea doar un număr mic de oameni”. Printre numeroasele întrebări pe care și le pun, referitor la 1917, mulți istorici care refuză schema simplistă a istoriografiei liberale dominante în prezent, figurează câteva probleme-cheie. Ce rol au jucat militarizarea economiei și brutalizarea raporturilor sociale care au urmat intrării Imperiului Rus în Primul Război Mondial? Apăruse oare o anumită violență socială care avea să pregătească o violență politică manifestată mai târziu împotriva societății? Cum a putut o revoluție populară și plebee, profund antiautoritară și antistatală, să aducă la putere grupul politic cel mai dictatorial și mai etatist? Ce legătură se poate stabili între incontestabila radicalizare a societății rusești pe tot parcursul anului 1917 și bolșevism?

Odată cu trecerea timpului și datorită numeroaselor lucrări ale unei istoriografii conflictuale și, prin urmare, stimulante intelectual, Revoluția din Octombrie 1917 ne apare ca un moment de convergență a două mișcări: preluarea puterii politice, rod al unei minuțioase pregătiri insurecționale, de către un partid care se distinge radical, prin practici, organizare și ideologie, de toți ceilalți actori ai revoluției; o vastă revoluție socială, multiformă și autonomă. Această revoluție socială se manifestă sub aspecte foarte diferite: la început, o uriașă răscoală țărănească, vastă mișcare de fond care își are rădăcinile într-o lungă istorie, marcată nu numai de ura față de proprietarul funciar, ci și de o profundă neîncredere a țăranimii față de oraș, de lumea exterioară, față de orice formă de ingerință a statului.

Vara și toamna lui 1917 apar astfel ca un rezultat, în sfârșit victorios, al unui mare ciclu de revolte început în 1902 și culminând pentru prima dată în 1905–1907. Anul 1917 este o etapă decisivă a unei mari revoluții agrare, a înfruntării dintre țăranime și marii proprietari pentru însușirea pământurilor, pentru realizarea atât de așteptată a „împărțirii negre”, o împărțire a tuturor pământurilor în

funcție de numărul gurilor de hrănit din fiecare familie. Dar este, de asemenea, o etapă importantă în înfruntarea dintre țărănime și stat, pentru respingerea oricărei tutele a puterii orașelor asupra satelor. În acest context, 1917 nu este decât unul dintre punctele de reper ale unui ciclu de înfruntări care va culmina în 1918–1922, apoi în anii 1929–1933, încheindu-se cu înfrângerea totală a lumii rurale, săpate la rădăcina de colectivizarea forțată a pământurilor.

În paralel cu revoluția țărănească, asistăm, pe tot parcursul anului 1917, la o descompunere în profunzime a armatei, formate din aproape 10 milioane de soldați-țărani mobilizați de mai bine de trei ani într-un război al cărui sens nu-l înțelegeau deloc – aproape toți generalii deplângeau lipsa de patriotism a acestor soldați-țărani prea puțin integrați politic în națiune și al căror orizont civic nu depășea granițele comunității lor rurale.

O a treia mișcare de fond atinge o minoritate socială reprezentând cel mult 3% din populația activă, dar o minoritate eficientă din punct de vedere politic, foarte concentrată în marile orașe ale țării, muncitorimea. Acest mediu, care condensează toate contradicțiile sociale ale unei modernizări economice în progres, începute de cel mult o generație, dă naștere unei mișcări revendicative muncitorești specifice, în jurul cuvintelor de ordine autentic revoluționare – „controlul muncitorilor” și „puterea sovietelor”.

În sfârșit, o a patra mișcare se precizează prin emanciparea rapidă a naționalităților și popoarelor alogene ale fostului Imperiu Rus, care își cer autonomia, apoi independența.

Fiecare dintre aceste mișcări are propria ei temporalitate, dinamica sa internă, aspirațiile sale specifice, care, în mod evident, nu aveau să fie reduse nici la sloganuri bolșevice și nici la acțiunea politică a acestui partid. Aceste mișcări acționează, pe tot parcursul anului 1917, ca tot atâtea *forțe dizolvante* care contribuie la distrugerea instituțiilor tradiționale și, în general, a tuturor formelor de autoritate. Preț de un moment scurt, dar decisiv – sfârșitul anului 1917 –, acțiunea bolșevicilor, minoritate politică acționând în vidul instituțional creat, merge în sensul aspirațiilor celor mai mulți, chiar dacă obiectivele pe termen mediu și lung sunt diferite. Pentru un moment, lovitura de stat politică și revoluția socială converg – sau, mai exact, se ciocnesc –, înainte de a porni divergent spre decenii de dictatură.

Mișcărilor sociale și naționale care au explodat în toamna anului 1917 s-au dezvoltat în favoarea unei conjuncturi foarte speciale, care a combinat în ea însăși, într-o situație de război totală, sursa regresiei și a brutalității generale, criza economică, tulburarea relațiilor sociale și lichidarea statului.

Departate de a da un nou impuls regimului țarist și de a întări coeziunea, încă extrem de imperfectă, a corpului social, Primul Război Mondial acționează ca un extraordinar revelator al fragilității unui regim autocratic deja zdruncinat de revoluția din 1905–1906 și slăbit de o politică inconsecventă, care alterna concesii insuficiente

cu înăsprirea de regim conservatoare. Războiul a accentuat, în egală măsură, slăbiciunile unei modernizări economice neîmplinite, dependente de un aflux regulat de capital, de tehnologie și de specialiști străini. El a reactivat ruptura profundă dintre o Rusie urbană, industrială și guvernantă, și o Rusie rurală, neintegrată politic și, într-o măsură și mai mare, închisă în structurile sale locale și comunitare.

Ca și ceilalți beligeranți, guvernul țarist contase pe faptul că războiul avea să fie scurt. Închiderea granițelor și blocada economică a Rusiei revelau brutal dependența imperiului față de furnizorii săi străini. Pierderea provinciilor din vest, invadate de armatele germane și austro-ungare încă din 1915, a privat Rusia de produsele industriei poloneze, una dintre cele mai dezvoltate din imperiu. Economia națională nu a rezistat multă vreme în fața prigoanei războiului: din 1915, sistemul de transporturi feroviare a fost dezorganizat, din lipsă de piese de schimb. Adaptarea majorității la eforturile militare a spart piața internă. După câteva luni, lipseau produsele manufacturate, iar în țară s-au instalat penuria și inflația. În sate, situația s-a degradat rapid: oprirea brutală a creditului agricol și a comasării, mobilizarea masivă a bărbaților în armată, rechiziționările de șeptel și cereale, penuria de bunuri manufacturate, întreruperea circuitelor de schimb între sate și orașe au stopat net procesul de modernizare a exploatărilor rurale, pornit cu succes, din 1906, de către prim-ministrul Piotr Stolîpin¹, asasinat în 1911. Trei ani de război au întărit perceperea de către țărani a statului ca o forță ostilă și străină. Insulte cotidiene într-o armată în care soldatul era tratat mai degrabă ca un șerb decât ca un cetățean au exacerbât tensiunile dintre oamenii de rang înalt și ofițeri, în timp ce înfrângerile au subminat ce mai rămăsese din prestigiul unui regim imperial prea îndepărtat. Vechiul fond de arhaism și de violență, mereu prezent la țară și care se exprimase cu forță și în timpul marilor răscoale din anii 1902–1906, a izbucnit cu și mai multă putere.

¹ Piotr Stolîpin (1861–1911), ministru de Interne și prim-ministru al Rusiei între 1906 și 1911, a fost autorul unui ambițios proiect reformativ menit să schimbe fața lumii rurale din Rusia. Experiența utilizării acestui volum la cursurile și seminarile „Introducere în istoria serviciilor secrete ruse și sovietice” și „Istoria politică a Rusiei și a URSS” m-a determinat să fac note sumare (doar acolo unde cred că este cazul!) despre persoanele menționate în text, pentru a-i facilita cititorului o mai bună înțelegere a istoriei represiunii instaurate de bolșevicii conduși de Lenin. Notele sunt făcute în așa fel încât să nu repete informația din carte, ci doar să-l ajute pe cititor să o înțeleagă mai bine. Una dintre dificultățile pe care le-am întâmpinat în ultimele două decenii de când predau aceste cursuri a fost deficitul de cunoaștere a vecinătății estice în școlile din România și rezistența publicului de aici la a reține ceva mai mult de două-trei nume și câteva evenimente istorice. Am acordat prioritate lucrărilor din sistemul poliției politice sovietice, care au implementat decizii criminale și care, până astăzi, au biografii incomplete, dar care au setat modele de cariere pentru serviciile de securitate în țările Europei Centrale și de Est, ocupate de sovietici, unde s-au instaurat regimurile de „democrație populară”. Principala menire a acestor note este aceea de a-l ajuta pe cititorul care dorește să afle mai mult și să înțeleagă mai nuanțat evoluția istorică a regimurilor comuniste. Ele n-ar fi fost posibile fără munca asiduă a cercetătorilor din Rusia, mai ales a celor grupați în jurul organizației „Memorial”, care au identificat numele celor responsabili de crimele regimului sovietic (n. Armand Goșu).

Încă de la sfârșitul anului 1915, puterea nu mai stăpânea situația. În fața pasivității regimului, s-au organizat peste tot comitete și asociații ce și-au asumat sarcina gestionării vieții cotidiene, pe care statul nu mai părea în măsură să o asigure: îngrijirea răniților, aprovizionarea orașelor și a armatei. Rușii începeau să se governeze singuri; o mare mișcare, provenită din însăși inima societății și a cărei dimensiune n-o percepea încă nimeni, se urnise. Dar, pentru ca această mișcare să triumfe asupra forțelor dezintegratoare care acționau la rândul lor, ar fi trebuit ca puterea s-o încurajeze, să i se alăture.

Or, în loc să aștearnă o punte între putere și elementele cele mai avansate ale societății civile, Nicolae al II-lea s-a agățat de utopia monarho-populistă a „tătu-cului-țar-comandând-armata-iubitului-său-popor-de țărani”. El a preluat personal comanda supremă a armatelor¹, act sinucigaș pentru autocrație, în plină înfrângere națională. Izolat în trenul său special din cartierul general de la Moghilev, Nicolae al II-lea a încetat, de fapt, din toamna anului 1915, să mai conducă țara, lăsându-se dominat de soția sa, țarina Alexandra, foarte impopulară din cauza originii ei germane.

În cursul anului 1916, puterea a părut că-și pierde vigoarea. Duma imperiului, singura adunare aleasă, oricât de puțin reprezentativă ar fi fost, nu se întrunea mai mult de câteva săptămâni pe an; guvernele și miniștrii se succedau, la fel de incompetenți și de impopulari. Zvonurile acuzau clica influentă condusă de împărăteasă și de Rasputin² că ar fi deschis cu bună știință calea invadării teritoriului național de către inamici. Devenea evident că autocrația nu mai era în stare să poarte războiul. La sfârșitul anului 1916, țara a devenit neguvernabilă. Într-o atmosferă de criză politică ilustrată de asasinarea, la 30 decembrie, a lui Rasputin, grevele, care ajunseseră la un nivel nesemnificativ la începutul războiului, au căpătat din nou amploare. Starea de agitație a cuprins și armata, iar dezorganizarea totală a transporturilor a dezintegrat întregul sistem de aprovizionare. Zilele lui februarie 1917 aveau să ia prin surprindere un regim discreditat și slăbit totodată.

Căderea regimului țarist, survenită în urma a cinci zile de manifestații muncitorești și de revolte a câtorva mii de oameni din garnizoana Petrograd, a revelat nu numai slăbiciunea țarismului și starea de descompunere a unei armate la care statul-major nu a îndrăznit să facă apel pentru a înăbuși o insurecție populară, ci și lipsa de pregătire politică a tuturor forțelor de opoziție, profund divizate, de la liberalii din Partidul Constituțional-Democrat până la social-democrați.

¹ La 3 august/5 septembrie 1915, țarul Nicolae al II-lea l-a înlocuit în funcția de comandant suprem al armatei ruse pe unchiul său, marele duce Nikolai Nikolaevici, trimis să conducă armatele din Caucaz. Împăratul a deținut această funcție până la abdicarea sa, la 2/15 martie 1917 (n. Armand Goșu).

² Grigori Rasputin (1869–1916), mistic rus care a avut o mare influență asupra familiei ultimului țar al Rusiei, fiind apropiat mai ales de împărăteasa Aleksandra și de moștenitorul tronului, Aleksei, care a suferit de hemofilie (n. Armand Goșu).

În niciun moment al acestei revoluții populare spontane, începute în stradă și sfârșite în cabinetele capitonate ale palatului din Taurida, sediul Dumei, forțele politice de opoziție nu au coordonat mișcarea. Liberalilor le era frică de manifestațiile stradale; cât despre partidele socialiste, acestea se temeau de o reacție militară. Între liberali, neliniștiți de extinderea tulburărilor, și socialiști, pentru care momentul aparținea, în mod evident, revoluției „burgheze” – prima etapă a unui lung proces care ar fi putut, cu timpul, să deschidă calea unei revoluții socialiste –, s-au angajat negocieri care au dus, după îndelungi tratative, la formula inedită a unei puteri duale. De o parte, guvernul provizoriu, o putere preocupată de ordine, a cărei logică era aceea a parlamentarismului și al cărei obiectiv era o Rusie capitalistă, modernă și liberală, menținând o legătură solidă cu aliații săi francezi și britanici. De cealaltă parte, puterea sovietului din Petrograd, constituită dintr-o mână de militanți socialiști care pretindeau a fi, în marea tradiție a sovietului din Sankt Petersburg, de la 1905, un reprezentant mai direct, mai revoluționar al „maselor”. Dar această „putere a sovietelor” era ea însăși o realitate în mișcare și în schimbare, în voia evoluției structurilor sale descentralizate, care tocmai luau naștere, și, mai mult, în voia schimbărilor unei opinii publice versatile.

Cele trei guverne provizorii care s-au succedat, din 2 martie până în 25 octombrie 1917, s-au dovedit incapabile să rezolve problemele pe care li le lăsase moștenire vechiul regim: criza economică, continuarea războiului, problema muncitorimii, problema agrară. Noii deținători ai puterii – liberalii din Partidul Constituțional-Democrat, majoritari în primele două guverne, precum și menșevicii și socialist-revoluționarii, majoritari în cel de-al treilea – aparțineau cu toții acelor elite urbane cultivate, acelor elemente avansate ale societății civile care erau împărțite între o încredere naivă și oarbă în „popor” și o frică de „masele sumbre” ce îi înconjurau și pe care, de altfel, le cunoșteau extrem de puțin. Majoritatea considerau, cel puțin în primele luni ale unei revoluții care surprinsese prin aspectul ei pacifist, că trebuie să dea frâu liber impulsului democratic, eliberat prin criza și apoi prin căderea vechiului regim, și să facă din Rusia „țara cea mai liberă din lume” – iată visul idealiştilor precum prințul Lvov, șeful primelor două guverne provizorii.

„Spiritul poporului rus – spune el într-una din declarațiile sale – s-a dovedit a fi, prin însăși natura sa, un spirit universal democratic. El este gata nu numai să se dizolve în democrația universală, ci și să preia conducerea sa pe calea progresului, marcată de marile principii ale Revoluției Franceze: Libertate, Egalitate, Fraternitate”.

Cu aceste convingeri ferme, guvernul provizoriu a înmulțit măsurile democratice – libertăți fundamentale, vot universal, suprimarea oricărei discriminări de clasă, de rasă ori de religie, recunoașterea dreptului Poloniei și Finlandei la autodeterminare, promisiunea autonomiei pentru minoritățile naționale etc. – care trebuiau, după părerea lui, să provoace o mare tresărire de patriotism, să consolideze coeziunea socială, să asigure victoria militară alături de Aliați și întărirea imaginii

noului regim în fața democrațiilor occidentale. Dintr-o preocupare excesivă pentru legalitate, guvernul a refuzat, cu toate acestea, în condiții de război, să ia o serie întreagă de măsuri importante privind viitorul, înaintea reunirii unei Adunări Constituante, care trebuia să fie aleasă în toamna anului 1917. El a rămas în mod deliberat „provizoriu”, lăsând în suspensie problemele cele mai arzătoare: problema păcii și problema pământului. Cât despre criza economică, legată de continuarea războiului, guvernul provizoriu nu a reușit mai mult decât regimul precedent să-i dea de capăt; problemele de aprovizionare, penuria, inflația, întreruperea circuitelor de schimb, închiderea întreprinderilor, explozia șomajului nu au făcut decât să mărească tensiunile sociale.

În fața tergiversărilor guvernului, societatea a continuat să se organizeze în mod autonom. În câteva săptămâni, s-au constituit, cu miile, în soviete, comitete de uzină sau de cartier, miliții muncitorești înarmate (Gărzile Roșii), comitete de țărani, comitete de soldați, de cazaci, de femei. Tot atâtea locuri de dezbateri, de inițiative, de înfruntări în care se exprimau revendicări, o opinie publică, un alt mod de a face politică. O adevărată sărbătoare a eliberării, care a devenit cu fiecare zi mai violentă, căci Revoluția din Februarie dăduse frâu liber unor resentimente și frustrări sociale acumulate multă vreme, *mitingovanie* („mitingul permanent”) aflându-se la antipodul democrației parlamentare la care visau oamenii politici ai noului regim. Pe tot parcursul anului 1917, s-a putut asista la o incontestabilă radicalizare a revendicărilor și a mișcărilor sociale.

Muncitorii au trecut de la revendicări economice – ziua de lucru de opt ore, desființarea amenzilor și a altor măsuri ofensatoare, asigurările sociale, măririle de salarii – la cerințe politice, care implicau o schimbare radicală a relațiilor sociale dintre patroni și salariați și o altă formă de putere. Organizați în comitete de uzină, al căror prim obiectiv era să controleze angajările și concedierile și să-i împiedice pe patroni să închidă abuziv întreprinderile sub pretextul întreruperii aprovizionării, lucrătorii au ajuns să ceară „controlul muncitorilor” asupra producției. Dar, pentru ca acest control al muncitorilor să devină efectiv, era nevoie de o formă de guvernare absolut nouă, „puterea sovietelor”, singura capabilă să ia măsuri radicale, în special punerea sub sechestru a întreprinderilor și naționalizarea lor, o revendicare necunoscută în primăvara lui 1917, dar din ce în ce mai des rostită șase luni mai târziu.

În cursul revoluțiilor din 1917, rolul soldaților-țărani – o masă de 10 milioane de bărbați mobilizați – a fost decisiv. Descompunerea rapidă a armatei ruse, realizată prin dezertări și prin pacifism, a antrenat falimentul generalizat al instituțiilor. Comitetele de soldați, autorizate de primul text adoptat de către guvernul provizoriu – faimosul Decret nr. 1, o adevărată „cartă a drepturilor soldatului”, care abolea regulile de disciplină cele mai oprimate ale vechiului regim –, nu aveau să înceteze în a-și depăși prerogativele. Comitetele demiteau un ofițer sau altul,

ii „alegeau” pe alții, se amestecau în strategia militară, erijându-se într-o „putere a soldatului” de un tip inedit. Această putere a soldatului a deschis calea unui „bolșevism de tranșee” specific, pe care generalul Brusilov¹, comandant-șef al armatei ruse, îl caracteriza astfel: „Soldații nu aveau nici cea mai mică idee despre ceea ce erau comunismul, proletariatul sau Constituția. Ei voiau pace, pământ, libertatea de a trăi fără legi, fără ofițeri ori proprietari funciari. «Bolșevismul» lor nu era, de fapt, decât o extraordinară aspirație către o libertate fără obstacole, către anarhie”.

După eșecul ultimei ofensive a armatei ruse², în iunie 1917, armata s-a divizat: sute de ofițeri suspectați de soldați a fi „contrarevoluționari” au fost arestați de aceștia și adesea masacrați. Numărul dezertorilor creștea cu rapiditate, pentru a ajunge, în august-septembrie, la mai multe zeci de mii pe zi. Soldații-țărani nu aveau însă în minte decât o singură idee: să se întoarcă acasă, pentru a nu pierde împărțirea pământurilor și a șeptelului marilor proprietari. Din iunie și până în octombrie 1917, mai mult de două milioane de soldați, oboșiți să mai lupte sau să mai aștepte cu burta goală în tranșee sau în garnizoane, au dezertat dintr-o armată în destrămare. Întoarcerea lor la țară a alimentat, la rândul ei, tulburările la sate.

Până în vară, mișcările țăranilor rămăseseră destul de restrânse, mai ales în comparație cu ceea ce se întâmplase în timpul revoluției din 1905–1906. Odată aflată vestea abdicării țarului, cum era obiceiul când se producea un eveniment important, adunarea țărănească s-a reunit și a redactat o petiție în care erau arătate doleanțele țăranilor. Prima revendicare era ca pământul să aparțină celor care-l lucrau, ca terenurile necultivate ale marilor proprietari să fie redistribuite imediat, iar contractele de închiriere să fie reevaluate la un preț mai mic. Puțin câte puțin, țăranii se organizau, înființând comitete agricole, atât la nivel de sat, cât și la nivel de canton, conduse cel mai adesea de membri ai intelighenției rurale – învățători, preoți, agronomi, infirmieri – apropiați de mediile socialist-revoluționare. Începând din mai-iunie 1917, mișcarea țărănească a devenit mai puternică: pentru a nu fi desființate de mulțimea nerăbdătoare, numeroase comitete agricole au început să sechestreze materialele agricole și șeptelurile proprietarilor funciari și să-și însușească păduri, pășuni și terenuri neexploatate. Această luptă ancestrală pentru

¹ Aleksei Brusilov (1853–1926), considerat unul dintre cei mai capabili generali ruși. A planificat și executat, în calitate de comandant al frontului de sud-vest, ofensiva din 1916, care-i și poartă numele. După Revoluția din Februarie 1917, a fost numit comandant suprem al armatei ruse, dar a fost demis la sfârșitul lunii iulie 1917 de guvernul provizoriu. După încheierea războiului civil, a colaborat cu noul regim instaurat de bolșevici în Rusia (n. Armand Goșu).

² Numită și „Ofensiva lui Kerenski”, după numele ministrului de Război din guvernul provizoriu, aceasta a început la 18 iunie/1 iulie 1917 și s-a încheiat după câteva săptămâni (6 iulie/19 iulie). Singurul succes pe linia frontului a fost înregistrat de Armata a VIII-a, comandată de generalul Lavr Kornilov, care a creat o breșă de 30 de kilometri, ocupând orașele Kaluș și Halycj, din Galiția. Ofensiva s-a încheiat dezastruos pentru Kerenski și guvernul provizoriu, declanșând procese care vor conduce, în cele din urmă, la lovitură de stat bolșevică (n. Armand Goșu).

„împărțirea neagră” a pământurilor s-a dus pe socoteala marilor proprietari funciari, dar și a „culacilor”, acești țărani înstăriți care, profitând de reformele lui Stolîpin, părăsiseră comunitatea rurală pentru a se stabili pe un petic de pământ aflat total în proprietatea lor, eliberați de orice obligații față de comunitate. Încă dinaintea Revoluției din Octombrie 1917, culacul, sperietoarea tuturor discursurilor bolșevice care înfierau „țăranul bogat și rapace”, „burghezul rural”, „cămătarul”, „culacul băutor de sânge”, nu mai era decât o umbră. El trebuise, de fapt, să dea înapoi comunității sătești cea mai mare parte a șeptelului, mașinilor, pământurilor sale, care fuseseră răsturnate în oala comună și împărțite conform principiului egalizator ancestral al „gurilor de hrănit”.

În cursul verii, tulburările agrare, ațâțate de întoarcerea la sate a sutelor de mii de dezertori înarmați, au devenit din ce în ce mai violente. De la sfârșitul lunii august, dezamăgiți de promisiunile neonorate ale unui guvern ce nu înceta să amâne reforma agrară, țăranii au luat cu asalt domeniile senioriale, sistematic prădate și arse, pentru a-l pune pe fugă, o dată pentru totdeauna, pe proprietarul funciar demascat. În Ucraina, în provinciile centrale ale Rusiei – Tambov, Penza, Voronej, Saratov, Orel, Tula, Riazan –, mii de reședințe nobiliare au fost arse, sute de proprietari masacrați.

În fața extinderii acestei revoluții sociale, elitele conducătoare și partidele politice – cu excepția notabilă a bolșevicilor, la atitudinea cărora vom reveni – ezitau între tentativele de a controla, de bine, de rău, mișcarea și tentația unui puci militar. Acceptând încă din luna mai să intre în guvern, menșevicii, populari în mediile muncitorești, și socialist-revoluționarii, mai bine implantați în lumea rurală decât oricare altă formațiune politică, s-au dovedit incapabili, din cauza participării unora dintre conducătorii lor la un guvern preocupat de ordine și legalitate, să realizeze reformele pe care le ridicaseră mereu în slăvi – în special, în ceea ce-i privea pe socialist-revoluționari, împărțirea pământurilor. Devenite gestionari și gardieni ai statului „burghez”, partidele socialiste moderate au lăsat bolșevicilor terenul contestărilor, fără ca măcar să tragă niște foloase de pe urma participării la un guvern care controla cu fiecare zi mai puțin situația din țară.

Confrunțați cu invazia anarhiei, mediile patronale, proprietarii funciari, statul-major și un număr de liberali deziluzionați au fost tentați de soluția loviturii de forță militară, pe care o propunea generalul Kornilov¹. Această soluție a eșuat în fața opoziției guvernului provizoriu condus de Aleksandr Kerenski². Victoria

¹ O opinie diferită are Richard Pipes, care susține că n-ar fi existat niciun fel de complot al lui Kornilov, ci ar fi fost vorba, mai degrabă, de o conspirație a lui Kerenski, menită a-l compromite pe comandantul suprem al armatei ruse pentru a salva revoluția de o soluție bonapartistă. Vezi Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899–1919*, Londra, Fontana Press, 1990, pp. 410–447 (n. Armand Goșu).

² Aleksandr Kerenski (1881–1970), socialist revoluționar, om politic, deputat, avocat și mason, membru în guvernele provizorii de după Revoluția din Februarie, mai întâi ca ministru

puciului militar ar fi spulberat, de fapt, puterea civilă care, oricât de slabă ar fi fost, se agăța încă de conducerea formală a treburilor țării. Eșecul puciului generalului Kornilov, din 14–27 august 1917, a precipitat criza finală a unui guvern provizoriu care nu mai controla niciunul dintre frâiele tradiționale ale puterii. În vreme ce, la vârf, jocurile puterii declanșau lupte între civili și militarii ce aspirau la o iluzorie dictatură, stâlpii pe care se sprijinea statul – justiția, administrația, armata – cedau, legea era ridiculizată, iar autoritatea, sub toate formele ei, contestată.

Radicalizarea incontestabilă a maselor de la orașe și sate semnifică oare bolșevizarea acestora? Nimic nu este mai puțin cert. În spatele sloganurilor comune – „controlul muncitorilor”, „toată puterea, sovietelor” –, militanții din rândul muncitorimii și conducătorii bolșevici nu dădeau același sens termenilor. În armată, „bolșevismul de tranșee” reflecta, înainte de toate, o aspirație generală la pace, împărtășită de combatanții din toate țările angajate de mai bine de trei ani în cel mai nimicitor și mai total război. Cât despre revoluția țărănească, ea urma o cale complet autonomă, mult mai apropiată de programul socialist-revoluționar favorabil „împărțirii negre” decât de programul bolșevic care ridica în slăvi naționalizarea pământurilor și exploatarea acestora de către niște mari unități colective. La sate, bolșevicii nu erau cunoscuți decât din povestirile dezertorilor, vestitori ai unui bolșevism difuz, purtător a două cuvinte magice: pace și pământ. Nu toți nemulțumiții aderau la partidul bolșevic, care număra, conform unor cifre controversate, între 100.000 și 200.000 de membri la începutul lui octombrie 1917. Cu toate acestea, în vidul instituțional din toamna anului 1917, când dispăruse orice autoritate statală, făcând loc unei pleiade de comitete, soviete și alte grupări, era suficient ca un nucleu bine organizat și hotărât să acționeze energic pentru a exercita imediat o autoritate disproporționată față de forța sa reală. Acesta a fost partidul bolșevic.

De la fondarea sa, în 1903, acest partid se delimitase de alte curente ale social-democrației, atât rusești, cât și europene, în special prin strategia sa voluntaristă de ruptură radicală cu ordinea existentă și prin concepția sa de partid, un partid cu o structură puternică, disciplinat, elitist și eficient, avangardă a revoluțiilor de profesie, la antipodul marelui partid al adunării, larg deschis simpatizanților unor tendințe diferite, pe care îl concepeau menșevicii și social-democrații europeni în general.

Primul Război Mondial a accentuat și mai mult specificitatea bolșevismului leninist. Respingând orice colaborare cu celelalte curente social-democrate, Lenin, din ce în ce mai izolat, și-a justificat teoretic poziția în esul său *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*. El a explicat aici că revoluția va izbucni nu în țările în care capitalismul este mai puternic, ci într-un stat mai puțin dezvoltat

de Justiție, apoi de Război, iar din iulie, prim-ministru. După ce bolșevicii au pus mâna pe putere, s-a refugiat în Occident. Mulți dintre contemporanii săi, chiar și unii istorici, îl consideră responsabil pentru instaurarea regimului comunist în Rusia (n. Armand Goșu).

economic, precum Rusia, cu condiția ca mișcarea revoluționară să fie dirijată de o avangardă disciplinată, gata să meargă până la capăt, adică până la dictatura proletariatului și transformarea războiului imperialist într-un război civil.

Într-o scrisoare din 17 octombrie 1914, adresată lui Aleksandr Șliapnikov, unul dintre conducătorii bolșevici, Lenin scria:

Răul cel mai mic care se poate întâmpla în viitorul apropiat ar fi *înfrângerea* țarismului în război. [...] Întreaga esență a muncii noastre (persistente, sistematice, poate de lungă durată) este urmărirea transformării războiului într-un război civil. Când se va produce aceasta – e o altă problemă, nu este clar încă. Trebuie să așteptăm momentul în care lucrurile s-au copt și să le „forțăm să se coacă” în mod sistematic... Nu putem nici să „promitem” războiul civil, nici să-l „decretăm”, dar avem datoria de a trudi – oricât ar dura – *în această direcție*.

Revelând „contradicțiile interimperialiste”, „războiul imperialist” inversa astfel termenii dogmei marxiste și făcea ca explozia să fie mai probabilă în Rusia decât oriunde altundeva. Pe tot parcursul războiului, Lenin a revenit la ideea că bolșevicii trebuiau să fie gata să încurajeze, prin toate mijloacele, dezvoltarea unui război civil.

„Oricine recunoaște lupta de clasă – scria el în septembrie 1916 – trebuie să recunoască războiul civil, care în orice societate împărțită în clase reprezintă continuarea, dezvoltarea și accentuarea firească a luptei de clasă”.

După victoria Revoluției din Februarie, la care nu luase parte niciunul dintre conducătorii bolșevici importanți, toți fiind ori în exil, ori pur și simplu plecați în străinătate, Lenin, contrar opiniei majorității conducătorilor partidului, a prezis eșecul politicii de reconciliere cu guvernul provizoriu care se străduia să pună la treabă sovietul din Petrograd, dominat de socialist-revoluționari și de social-democrați și în care toate tendințele se confundau. În cele patru *Scrisori din exil*, redactate la Zürich, între 20 și 25 martie 1917, și din care cotidianul bolșevic *Pravda* nu a îndrăznit să o publice decât pe prima, atât de mult difereau aceste scrieri față de pozițiile politice apărute pe atunci de conducătorii bolșevici din Petrograd, Lenin cerea ruperea imediată a sovietaului din Petrograd de guvernul provizoriu, precum și pregătirea activă a perioadei următoare, „proletare”, a revoluției. Pentru el, apariția sovietaului era semnul că revoluția depășise deja „etapa burgheză”. Aceste organe revoluționare trebuiau să preia imediat puterea prin forță, să pună capăt războiului imperialist, chiar cu prețul unui război civil, inevitabil în orice proces revoluționar.

Întors în Rusia la 3 aprilie 1917, Lenin a continuat să apere poziții extreme. În celebrele sale *Teze din aprilie*, el și-a reafirmat ostilitatea necondiționată față de republica parlamentară și față de procesul democratic. Primite cu stupefacție și ostilitate de către majoritatea conducătorilor bolșevici de la Petrograd, ideile

lui Lenin au progresat rapid, mai ales printre noii recruți ai partidului, aceia pe care Stalin îi numea, pe bună dreptate, *praktiki* („practicienii”), prin opoziție cu „teoreticienii”. În câteva luni, elementele plebeie, între care și soldații-țărani, au ocupat un loc central, copleșind elementele urbane și intelectuale, maeștrii luptelor sociale instituționalizate. Purtători ai unei mari violențe înrădăcinate în cultura țărăneasă și exacerbate de trei ani de război, mai puțin înrobiți de dogma marxistă, pe care n-o cunoșteau deloc, acești militanți de origine populară, prea puțin formați politic, reprezentanți tipici ai unui bolșevism plebeian care curând avea să influențeze puternic bolșevismul teoretizant și intelectual al bolșevicilor de la început, nu își puneau deloc întrebarea: era sau nu necesară o „etapă burgheză” pentru „trecerea la socialism”? Partizani ai acțiunii directe, ai loviturii de forță, ei erau cei mai înfocați activiști ai unui bolșevism în care dezbaterile teoretice lăsau loc, de acum înainte, unei singure chestiuni pe ordinea de zi, aceea a preluării puterii.

Între o bază plebeie din ce în ce mai nerăbdătoare, gata de aventură – marinarii de la baza navală de la Kronstadt, în apropiere de Petrograd, anumite unități ale garnizoanei din capitală, Gărzile Roșii din cartierele muncitorești din Viborg – și conducătorii obsedați de eșecul unei insurecții premature, sortite înfrângerii, calea leninistă rămânea una foarte îngustă. Pe tot parcursul anului 1917, partidul bolșevic a fost, contrar unei idei larg acceptate, profund divizat, sfâșiat între exuberanța unora și reticențele celorlalți. Faimoasa disciplină de partid era mai mult un act de credință decât o realitate. La începutul lunii iulie 1917, izbucnirile maselor, nerăbdătoare să intre în conflict cu forțele guvernamentale, au fost cât pe ce să răpună partidul bolșevic, declarat în afara legii în urma sângeroaselor manifestări din 3–5 iulie de la Petrograd, ai căror conducători au fost fie arestați, fie trimiși în exil, ca Lenin.

Neputința guvernului de a reglementa marile probleme, eșecul instituțiilor și al autorităților tradiționale, dezvoltarea mișcărilor sociale, nereușita încercării de puci militar a generalului Kornilov¹ au permis partidului bolșevic să iasă din nou la suprafață, la sfârșitul lui august 1917, într-o situație propice preluării puterii printr-o insurecție armată.

Încă o dată, rolul personal al lui Lenin, ca teoretician și strateg al preluării puterii, a fost decisiv. În săptămânile care au precedat lovitura de stat bolșevică din 25 octombrie 1917, el a pregătit toate etapele unei lovituri de stat militare, care nu putea fi nici împiedicată de vreo ridicare neprevăzută a „masei”, nici frânată de „legalismul revoluționar” al unor conducători bolșevici precum Zinoviev sau

¹ Lavr Kornilov (1870–1918), ofițer de informații, general al Armatei Imperiale. A fost arestat și închis de guvernul provizoriu, după ce a fost acuzat de Kerenski că ar fi pregătit un puci bonapartist. După lovitura de stat bolșevică, a evadat din închisoare și a devenit comandant al Armatei de Voluntari care s-a format în sudul Rusiei. A fost ucis în asediul Ekaterinodar, în aprilie 1918 (n. Armand Goșu).